

УДК 340.1

*Луцький Андрій Іванович,
доктор юридичних наук, доцент,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*



ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ДУМЦІ МІЖВОЄННИХ ДЕСЯТИЛІТЬ (1920-1930-ТІ РОКИ)

У статті наведена періодизація спроб відновлення державності в Україні після її включення до складу СРСР. Проаналізовано ідеологічні уявлення про правову дійсність тих часів, етапи боротьби з зовнішніми та внутрішніми ворогами нашої країни. Висвітлені визначні події українського націоналістичного руху. Аналізуються концепції інтегрального націоналізму та ідеологія ОУН та УПА.

Ключові слова: *День соборності України, ОУН, УПА, Друга Світова війна, СС «Галичина», радянська експансія, правова ідеологія.*

Постановка проблеми. Сучасна правова ідеологія нашої держави формувалася з ідеологічних знань, що розвивалися у попередні історико-правові епохи. Вона є закономірним наслідком і формує певну національну ідеологічну традицію. Активним періодом формування та розвитку вітчизняних правових концепцій та ідеологічних підходів до них, був період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. визвольних змагань. Саме тоді, погляди та ідеї уряду Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, сформували правову ідеологію, яка стала визначальним фактором у тривалій боротьбі за незалежність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання зазначеної проблематики висвітлювали такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як П. П. Гай-Нижник, Д. І. Донцов, М. Н. Дорош, О. О. Жупанський, І. В. Ковальчук, М. В. Мандрик, В. М. Шамраєва, Р. П. Шляхтич, Ф. Ястребов та ін.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є загальнотеоретична характеристика правової ідеології українських земель у міжвоєнний період, коли здійснювалися неодноразові спроби відновлення української державності під впливом тяжких соціально-політичних умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. ознаменувався процесом активного державотворення на українських землях. У плані формування національної державності, про об'єднання з новим радянським урядом не лише не йшлося, а була створена окрема Українська Центральна Рада, яка розпочала боротьбу за надання Україні національно-територіальної автономії. Українська Народна Республіка (УНР) за час свого функціонування вела активну внутрішню політику та виступала суб'єктом міжнародних відносин.

22 січня 1919 р. відбулася одна з найпомітніших не лише політичних, але й ідеологічних подій: на Софійській площі в Києві було започатковано День Соборності України – свято, що відзначає проголошення Акту возз'єднання Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. Йому передувало підписання (22

січня 1918 р.) Четвертого універсалу Центральної Ради, яким Українську Народну Республіку було проголошено суверенною і незалежною державою. Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР) було проголошено в листопаді 1918 р. [1; 16].

Між тим, політична партія більшовиків прагнула повернення України до склад оновленої Російської імперії, яка іменувалася наразі СРСР. Конфронтація на цьому ґрунті сприяла загостренню:

- громадянської війни та військової інтервенції держав Антанти;
- супротиву останнім представникам царизму («білому» руху);
- процесів, що призвели до початку радянсько-польської війни 1920 р.;
- політичних та соціальних відносин між Росією та Україною, як на той період, так і на подальші стосунки та на історіографію в цілому (протистояння сучасної трактовки тих подій як «української національно-визвольної революції»).

Ряд сучасних дослідників історії вказують, що в результаті всіх цих конфліктів у 1921 р. Україну було розділено між Польщею та Радянським Союзом. Активна «агонія» прихильників української незалежності тривала ще близько року й завершилася у 1922 р. Саме тоді бере початок новий ідеологічний етап – період спроб відновлення української державності [10; 11].

Початок радянської епохи на теренах України характеризується заміщенням правової ідеології монархії ідеологією марксизму-ленінізму. Це була офіційна правова ідеологія всіх соціалістичних країн-республік, що іменувалася «ідеологією робітничого класу». На думку М. Дороша та М. Мандрика, такі ідеологічні засади не були статичними, а трансформувалися відносно потреб пануючої еліти та контексту місцевості, де вони насаджувалися з врахуванням певних специфічних особливостей менталітету [3; 7].

Значимо парадоксальність – марксизм-ленінізм подавався як такий, що претендує на універсальність та є єдино істинно-вірним. Ці постулати нагадують релігійні вірування, що надавало радянській ідеології майже релігійного статусу. Парадоксальність тут полягає в тому, що саме релігію як таку намагалися знищити або принизити радянські політологи [9; 14].

Правова ідеологія України після національно-демократичної революції характеризувалася лише поодинокими спробами протистояння комунізму, який був активним моделюванням практично-дієвого впровадження у життя марксизму-ленінізму. Це протистояння ускладнювалося тим, що радянська правова ідеологія мала підтримку збройних сил та системи силового придушення «ворогів народу», якими проголошувалися всі політичні та громадські діячі, не згідні з диктатурою пролетаріату та Росії.

Така напружена та загрозлива ситуація призвела до пригнічення ідеологічної думки на Україні в цілому та у правовому сенсі, зокрема: офіційно наша країна мала дотримуватися правових стандартів СРСР та не мати власного шляху моделювання (ідеологізації) правового майбутнього.

Між тим, В. Сергійчук та Р. Шляхтич, вказують, що українські та російські ідеологи стояли на засадничо різних позиціях. У програмах українських соціалістичних партій (тих, хто намагався зберігати ідеологічну українську ментальність) важливе місце займали спроби відокремити національно-територіальну автономію нашої країни. Російські ж ідеологи займали протилежні позиції й проголошували соціалізм ідеологією сприйняття України як невіддільної частини Росії [13; 17].

На нашу думку, правова ідеологія України в цей період мала декілька характерних ознак розвитку:

- тенденція до «мімікрії» з російсько-радянською ідеологією;

- «контрреволюційні» (за політикою СРСР – незаконні) ідеї, тобто сепаратистські надії на, хоча б, ідеологічну незалежність;
- приховані спроби відновлення української державності.

Поступово, було сформовано більш різнобічну та обережну методологічну програму. В її основі лежало переосмислення загального поняття правової ідеології української державності (відмова від будь-якого, навіть термінологічного відсторонення від Росії). Українсько-радянські ідеологічні засади отримали теоретичний базис на умовах політичної та правової єдності.

Тобто, маємо констатувати поразку українських визвольних змагань 1917-1921 рр. й перемогу радянської ідеології над українською національною ідеологією. Між тим, спроби відновлення української державності тривали. З цим науковці пов'язують діяльність Організації українських націоналістів (ОУН). Вона очолювала український політичний рух, що ставив на меті відновлення незалежної України [8; 15].

Нова українська правова ідеологія, яку представляли ці недержавні провісники, вказувала, що найвищим типом людської організації є нація як внутрішньо органічна, цілісна спільнота. Український націоналізм визначався як духовий та політичний рух, що виник як необхідна передтеча національної державності. Абсолютизація органічності нації та українського націоналізму, їх природності стала одним із базових і незмінних постулатів, яких ОУН дотримувалась упродовж усієї своєї історії.

Правова ідеологія ОУН у соціальних та політичних аспектах складалася з ідей надкласової солідарності та примату інтересів нації над інтересами особистості, принципів соціальної справедливості некомуністичного ґатунку (ідея гідної винагороди за працю). Політичний елітаризм поєднувався з соціальним егалітаризмом [2; 5].

Правова ідеологія проголошувала також бажаність досягнення незалежної соборної національної держави на всій українській етнічній території. Досягати цього планувалося через національну революцію та встановлення диктатури, яка б витіснила окупаційну радянську владу та ввела уряд, який представляв би всі регіони та соціальні групи України. О. Жупанський та І. Ковальчук вказують, що ці ідеї сформували політичний світогляд всіх незгідних з радянським режимом українців [4; 6].

Дещо пізніше конфлікт між Німеччиною та СРСР українські націоналісти сприйняли як наступну після Жовтневої революції можливість для відновлення української державності. Дослідники вказують на спроби домогтися союзу з націонал-соціалістичною Німеччиною [13; 14]. На підтримку німецького додання СРСР, ОУН сформувала мілітаристські батальйони «Нахтігаль» і «Роланд», які повинні були скласти ядро майбутньої української армії. Пізніше з українських націоналістів була сформована дивізія СС «Галичина».

Цим відзначається друга за ХХ ст. спроба відновлення української державності: слідом за німецьким вторгненням на територію СРСР, ОУН проголосила 30 червня 1941 р. у м. Львові Акт створення Української держави та сформувала Українське Державне Правління.

Правові ідеологи українських визвольних змагань провіщували свої постулати через газету «Українське Слово» та заново сформовану у 1941 р. Українську Національну Раду [9; 15]. Зокрема, вони пророкували новий ідеал – систему вільних народів у власних самостійних державах як єдиний лад, що прискорить справедливий розв'язку національного та соціального питання в цілому світові. Проголошено було також боротьбу за такі демократичні цінності, як свобода слова, друку та думки, рівність у правах всіх громадян, враховуючи національні меншини і т. ін. Серед виразних соціал-демократичних рис були наступні:

- забезпечення народно-демократичного способу визнання політичного устрою в українській державі шляхом загального народного представництва;
- забезпечення свободи думки, світогляду й віри;
- забезпечення справжньої законності в українській державі та рівності всіх громадян перед законом;
- забезпечення громадянських прав усім національним меншинам на Україні та ін.

Інші спроби відновлення української державності належать першим партизанським загонам українських націоналістів, які не були пов'язані з ОУН. Їх організатором виступив близький до колишнього петлюрівського уряду УНР отаман Т. Бульба-Боровець. Основу таких загонів було закладено у 1940 р., а перші збройні формування утворилися з початком німецько-радянської війни у червні 1941 р. Ця партизанська нерегулярна військова частина отримала назву «Поліська січ» й ставила на меті звільнення українських земель від Червоної армії.

Тим часом ОУН також створила бойові підрозділи на Волині та спробувала сформувати велику регулярну українську армію. До неї були приєднані збройні формування Т. Бульби-Боровця і всі гілки українських націоналістів. Так 14 жовтня 1942 р. була створена Українська повстанська армія (УПА) [8; 17].

УПА користувалася широкою підтримкою західноукраїнського населення й за своїм складом була, переважно, селянською. За різними джерелами, до її складу входило від 30 до 100 тисяч бійців, вона мала свою структуру, військові звання, відмітні знаки, нагороди. Ця армія діяла на Волині, Поліссі та Східній Галичині. Об'єднані зусилля ОУН та УПА поширювали правову ідеологію українського націоналізму на східні та південні області. Її ідеологи розгорнули мережу оунівського підпілля в Києві, Сумах, Житомирі, Полтаві та інших містах.

Ідеологічний вплив, на який спиралися українські націоналісти тих часів, багато у чому базувався на «культу сили» – світоглядній позиції, розробленій ідеологом Д. Донцовим, зокрема, його теорії фундаментування національного на волі та войовничості, а також доповнення її адаптованою під українські реалії, сумісно з іншими патріотами України, ідеологією «інтегрального націоналізму» [7, с. 97].

Д. Донцов критикував попередніх ідеологів української державності (І. Франка, М. Драгоманова, П. Куліша та ін.) за ідеологічну концепцію зближення з народом та сподівання на його потенціал. Тобто, він протиставляв українську націю свідомих громадян – українському народу.

Друга складова правової ідеології українських націоналістів цього періоду полягала, як було вказано вище, в інтегральному націоналізмі, який відкидав принципи гуманного лібералізму як застарілі й закликав до швидких рішучих дій заради національних інтересів. Принципи доктрини інтегрального націоналізму наступні [7, с. 134]:

- пріоритет своєї країни над особистими інтересами та інтересами інших країн;
- перевага «латинської раси» над іншими народами (нацизм).

На нашу думку, успіх подібної визвольної боротьби призводить до виникнення почуття національної переваги, яке, в свою чергу, має продовження у різних формах шовінізму та націоналізму. Такі інтегральні держави поступово стають тоталітарними та починають домінувати в усіх сферах суспільного життя.

Автор найбільш відомої праці про ОУН Джон Армстронг, спираючись на узагальнення одного з піонерів наукових досліджень націоналізму, Карлтона Дж. Гейза, визначає такі світоглядні параметри українського інтегрального націоналізму:

- 1) віра в те, що нація є найвищою цінністю, якій мають бути підпорядковані всі інші;

2) апеляція до містичної ідеї єдності всіх особистостей, що складають націю, зазвичай, основаної на тому припущенні, що в одне органічне ціле їх об'єднують біологічні характеристики або незворотні наслідки спільного історичного розвитку;

3) підпорядкування раціональної, аналітичної думки «інтуїтивно вірним» емоціям, ірраціональність;

4) наявність харизматичного лідера чи еліти націоналістів-ентузіастів, які стають уособленням «волі нації» та її вождями;

5) культ дії, війни та насильства, які вважаються вираженням вищої біологічної життєздатності нації [7; 8].

Окрім зазначеного, слід зважати, що основною рисою українського національного визвольного руху часів Другої Світової війни була боротьба одразу з двома чужорідними проявами інтегрального націоналізму на своїх теренах. Український визвольний рух мав відстоювати свої інтереси на двох фронтах – проти німецьких окупантів та радянської армії. У здоланні цих ворогуючих сил та відкиданні їх із території країни вітчизняні націоналісти бачили шлях до відновлення української державності.

У цей період ОУН-УПА спромоглася налагодити функціонування українського управління у вказаних вище областях. Були проголошені та впроваджені відмінні від радянських закони про місцеве самоврядування, розпорядження в земельній справі тощо [2; 17]. Аналізуючи джерела, доходимо висновків, що ці закони ґрунтувалися на практичній реалізації обіцянок радянського гатунку: наділення безземельних і малоземельних селян землею, створенні дирекції лісів, грошової системи та ін.

Правова ідеологія національної української армії та населення, яке її підтримувало, у 1943 р. піддалася певному розколу через конфлікт різних гілок ОУН. У серпні 1943 р. її лідери засудили фашистську націонал-соціалістичну програму та пов'язані з нею політичні концепції, яких притримувалися певні частини УПА. Так само було поставлено завдання остаточно відмовитися від спроб знайти компроміс з російським більшовизмом.

Провідною ідеологічною концепцією було запропоновано створення системи вільних народів у власних самостійних державах як єдиного ладу, який надасть довгоочікувану перемогу національного і соціального руху в Україні. Ця офіційна ідеологічна правова програма ОУН відрізнялася від попередніх документальних наголошенням ігнорованих раніше аспектів [11; 18]:

- необхідності участі робітників в управлінні державою, права вибору професії та місця роботи, вільних торгових союзів;
- свободи слова та думки;
- заміні одноосібного управління колективним.

У 1944 р. були сформовані всеукраїнські представницькі органи – Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) та Всеукраїнська Національна Рада у Львові. Тут бере початок ще одна спроба відновлення української державності й фундамент для подальших масштабних переслідувань українських націоналістів з боку СРСР. Враховуючи, що Друга світова війна завершувалася перемогою Радянської Армії, основна увага УПА була зосереджена на боротьбі проти відновлення радянської влади на західноукраїнських землях. Відповідно, ідеологами СРСР це розцінювалося як допомога ворогові – фашистській Німеччині.

Висновки. Таким чином, правова ідеологія в Україні в міжвоєнні десятиліття характеризується:

- протидією трансформації монархічного світосприйняття на комуністичне, яке радянські ідеологи проповідували з майже релігійним фанатизмом. Замість цього, українські націоналісти намагалися акцентувати увагу на встановленні незалежності

України;

- протистоянням між українськими націоналістами та радянськими ідеологами, які прагнули знищити автономію України, асимілювавши її ідеологію з ідеологією Росії;
- створенням Організації українських націоналістів (ОУН) у 1929 р., які очолили ідеологічну ініціативу на Україні й базували її на засадах боротьби (переважно, збройної) за незалежність нашої країни;
- конфлікт між Німеччиною та СРСР був використаний українськими націоналістами як можливість відновлення незалежності для нашої країни, для чого ОУН співробітничала з наступаючою на СРСР німецькою армією;
- спробою запровадити в Україні: а) теорію «культу сили»: розподіл людей на латино-німецький (свій) та московсько-азіатський (чужий) типи, де перші мають позбавити свою територію від других; б) інтегральний націоналізм, який базувався на профашистській націонал-соціалістичній програмі;
- боротьбою одразу з двома ідеологічними ворогами: СРСР та фашистською Німеччиною. Перемога Радянського Союзу сприяла пригніченню українських націоналістичних рухів через відсутність підтримки з боку народу.

Список використаних джерел

1. Гай-Нижник П. П. УНР у період Директорії: пошук моделі державного устрою (кінець 1918-1919 рр.) / П. П. Гай-Нижник, О. Д. Лейберов. – Ніжин : Лисенко М. М. [вид.], 2013. – 212 с.
2. Донцов Д. І. Вибрані твори : у 10 т. / Д. І. Донцов. – Дрогобич ; Л. : Відродження, 2011. – Т. 3 : Ідеологічна есеїстика (1922-1932 рр.) / [редкол.: Олег Баган та ін.]. – 2012. – 351 с.
3. Дорош М. Н. Червоний терор : публіцистика, документи / Дорош М. Н. – Вінниця : О. Власюк, 2008. – 210 с.
4. Жупанський О. О. Червоний терор / Жупанський О. О. – К. : МАУП, 2007. – 44 с.
5. Іщук О. Молодіжні організації ОУН (1939-1955 рр.) / Іщук О. – Л.; Торонто : Літопис УПА, 2011. – 944 с.
6. Ковальчук І. В. Нарис історії діяльності ОУН під проводом А. Мельника на Житомирщині у другій половині 1941 року / І. В. Ковальчук, С. Л. Стельникович. – Житомир : Рута, 2011. – 186 с.
7. Мандрик М. В. Становлення ідеології інтегрального націоналізму в інтелектуальній спадщині української еміграції (1920-1930 рр.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / М. В. Мандрик. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – 232 с.
8. Мизак Н. С. УПА-«Захід» і збройне підпілля ОУН у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу у 1942-1960 рр. : / Н. С. Мизак – Чернівці ; Торонто : Прут, 2011. – 436 с.
9. Ніколаєва Н. Підпільні друкарні ОУН та їх ліквідація каральними органами СРСР в 1944-1954 рр. / Н. Ніколаєва – Л. ; Торонто : Літопис УПА, 2012. – 130 с.
10. Ратьковский И. С. Красный террор и деятельность ВЧК в 1918 году / И. С. Ратьковский. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2006. – 285 с.
11. Сватко Я. Євген Коновалець – творець ОУН / Я. Сватко – Л. : Галицька видавнича спілка, 2011. – 64 с.
12. Свято об'єднання України (до річниці Акту Злуки УНР і ЗУНР) / [вступ. сл. В. М. Литвина ; упоряд.: О. Л. Копиленко, І. М. Мищак]. – Репр. вид. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2012. – 64 с.

13. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА / В. Сергійчук. – К. : Сергійчук М. І., 2011. – 240 с.
14. Смыслов О. С. Степан Бандера и борьба ОУН / О. С. Смыслов – М. : Вече, 2011. – 317 с.
15. Стасюк О. Й. Підпільні друкарні ОУН (1941 – 1953 рр.) : / О. Й. Стасюк – Л. : [б. в.], 2011. – 295 с.
16. Шамраєва В. М. Зовнішньополітична концепція УНР доби Директорії: процес вироблення та практична реалізація : монографія / В. М. Шамраєва – Х. : Магістр, 2013. – 171 с.
17. Шляхтич Р. П. Протистояння ОУН(Б), УПА та радянської влади на території Західної України у повоєнний час (1945 – сер. 1950-х рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Р. П. Шляхтич. – К., 2011. – 20 с.
18. Ястребов Ф. Два повстання київського пролетаріату (жовтень 1917 р. – січень 1918 р.) / Ф. Ястребов, А. Іргізов. – [Х.] : Пролетарий, 1929. – 109 с.

Луцкий А. И. Правовая идеология в украинской правовой мысли межвоенных десятилетий (1920-1930-е годы)

В статье приведена периодизация попыток восстановления государственности в Украине после ее включения в состав СССР. Проанализированы идеологические представления о правовой действительности того времени, этапы борьбы с внешними и внутренними врагами в нашей стране. Освещены выдающиеся события украинского националистического движения. Анализируются концепции интегрального национализма и идеология ОУН и УПА.

Ключевые слова: День соборности Украины, ОУН, УПА, Вторая мировая война, СС «Галичина», советская экспансия, правовая идеология.

Lutskyi A. I. The legal ideology in the Ukrainian legal thought of the interwar decades (1920-1930)

The article shows the periodization of attempts to restore statehood in Ukraine after its inclusion in the USSR. Ideological ideas about the legal reality of that time, the stages of the struggle against external and internal enemies in our country are analyzed. The outstanding events of the Ukrainian nationalist movement are highlighted. The concepts of integral nationalism and the ideology of the OUN and UPA are analyzed.

Key words: Day of Ukraine's Collectivity, OUN, UPA, World War II, SS «Galichina», Soviet expansion, legal ideology.

Надійшла до редакції 13 березня 2017 р.

